

**Pandemi
Sürecinde**

Ekonomi ve Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler

Editörler:

Prof. Dr. Haşim ÖZÜDOĞRU

Prof. Dr. Fatih AYDIN

Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN

Gazi
kitaþevi

Pandemi Sürecinde Ekonomi ve Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Haşim ÖZÜDOĞRU
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu
hozudogru@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3027-5385>

Prof. Dr. Fatih AYDIN
Karabük Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
fatihaydin@karabuk.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8940-5332>

Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
ferudun.ozkan@hbv.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2941-7662>

"En İyi
Akademi, Bir
Kitaphıktır."

Pandemi Sürecinde Ekonomi ve Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler

Yönetici Editör:

Prof. Dr. Turhan ÇETİN

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

cerin.turhan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2229-5255>

© Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti'ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

ISBN • 978-625-8494-04-4

Baskı • Eylül, Ankara, 2021

Dizgi/Mizanpaj • Gazi Kitabevi

Kapak Tasarım • Gazi Kitabevi

Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Yayıncı Sertifika No: 44884

Merkez
Bahçelievler Mah. 53. Sok. No: 29 Çankaya/ANKARA
0.312 223 77 73 - 0.312 223 77 17
0.312 215 14 50
www.gazikitabevi.com.tr
info@gazikitabevi.com.tr

Mağaza
Döğol Cad. No: 49/B Beşevler/ANKARA
0.312 213 32 82 - 0.312 213 56 37
0.312 213 91 83

Sosyal Medya
gazikitabevi
gazikitabevi
gazikitabevi

Vadi Grafik Tasarım Reklam Ltd. Şti.

Matbaa Sertifika No: 47479

Matbaa
İvedik Organize Sanayi Bölgesi 1420. Cadde
No: 58/1 Yenimahalle / ANKARA
0.312 395 85 71

ÖN SÖZ

Bilgi ve iletişim çağında baş döndürücü gelişmeler yaşanmaktadır. Teknoloji hayatımıza hızlı bir şekilde girmiştir. Dolayısıyla her alanda değişim ve gelişim kaçınılmaz olmuştur. Bilim dünyası için de bu değişim ve gelişim büyük fayda sağlamıştır. Nitekim bilim dünyasında bilgi ve teknolojinin hızlı dolaşımı bilim adamları arasında işbirliğini artırmıştır. Bu işbirliği eğitim, ekonomi, sosyal ve kültürel hayat, siyaset, spor, turizm, medya ve iletişim alanlarında kendini göstermektedir.

2019 yılında Çin'in Vuhan kentinden tüm dünyaya yayılan koronavirüs hastalığı nedeniyle başta sağlık sektörü olmak üzere, ekonomi, eğitim, ulaşım, ticaret, hizmet, sanayi sektörlerinin çok zor durumda kaldığı görülmektedir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde atlatılması için hem devlet yöneticilerine hem de bireyler ellinden geleni yapmaktadırlar. Salgın hastalığın atlatılmasında otoritelerin üzerinde görüş birliğine vardığı durum ise bireylerin aşılmasının tamamlanmasıdır. Covid-19 salgını hiç şüphesiz akademik faaliyetleri de olumsuz olarak etkilemiştir. Bu kitapta sözü edilen salgın döneminde yürütülen ekonomi ve sosyal bilimler alanlarında; ekonomi, işletme, finans ve bankacılık, sigortacılık, coğrafya, Türk Dili ve edebiyatı, güzel sanatlar ve sanat tarihi ilgili araştırmalara yer verilmiştir.

Kitabın hazırlanması ve basılması yaklaşık bir yıl sürmüştür. Bu süreçte emeği geçenlere, Suavi SARI ve İrem KAYA başta olmak üzere Gazi Kitabevi çalışanlarına çok teşekkür ederiz.

Son olarak kitabımıza araştırmaları ile katkı sağlayan yazarlara teşekkürlerimizi sunarız. Bu kitabın bilim insanları arasında işbirliğini artırması en büyük dileğimizdir.

Editörler

15.09.2021

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1 – Dede Korkut Hikâyelerinde Coğrafi Unsurların İncelenmesi	1
<i>Neslihan ERDÖNMEZ – Fatih AYDIN</i>	
BÖLÜM 2 – Geçmişten Günümüze İklim Değişmeleri ve Bitki Örtüsü Üzerindeki Etkisi.....	21
<i>Duran AYDINÖZÜ – Ufuk SÖZCÜ</i>	
BÖLÜM 3 – Türk Sigortacılık Sektöründe Sigortasızlığa Karşı Garanti Sunan Güvence Hesabının Kurumsal Kapasitesinin ve Etkinliğinin Artırılmasına İlişkin Politika Önerileri	41
<i>Muharrem UMUT</i>	
BÖLÜM 4 – Sigortacılık Sektöründe Marka Yönetimi ve Pazar Performans İlişkisi.....	65
<i>Çiğdem BAL – Haşim ÖZÜDOĞRU</i>	
BÖLÜM 5 – Haddehaneler Ölçeğinde Karabük'te Sanayinin Desantralizasyonu.....	79
<i>Merve YILMAZ ÇEVİK – Ünal ÖZDEMİR</i>	
BÖLÜM 6 – Covid-19 Pandemi Döneminde Değişen Tüketim	109
<i>Gül Kadriye KARAKAYA EREN</i>	
BÖLÜM 7 – Türkiye’de Göç Yönetiminin Kurumsallaşma Süreci.....	127
<i>İbrahim GÖKBURUN</i>	
BÖLÜM 8 – Yirminci Yüzyıl Sanatında Temsil Krizi	149
<i>Alican KASIOĞLU</i>	
BÖLÜM 9 – Fergana Sorunu - Kırgızistan ve Tacikistan Çatışması.....	163
<i>Murat ÇINAR</i>	

BÖLÜM 10 – Metinsellik Açısından Yusuf Atılgan'ın “Ekmek Elden Süt Memeden” Öykülerinden Korkut’a Masal.....	191
<i>Nimet KARA KÜTÜKÇÜ</i>	
BÖLÜM 11 – Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanarak Karabük Merkez İlçesi Zamansal Arazi Kullanım Analizi	231
<i>Osman ÇEPNİ – Kubilay SELÇUK</i>	
BÖLÜM 12 – Covid 19 Pandemi Sürecinde Kadın Çalışanların İş Yaşam Dengesi	257
<i>Gökçen ŞENEL</i>	
BÖLÜM 13 – Oğuz Lehçelerinde İsim Durumu.....	285
<i>Sebahat ARMAĞAN</i>	
BÖLÜM 14 – İpek Yolunda Bir Orta Çağ Yapısı: “Kayalık Hamamı” Üzerine Bir Değerlendirme.....	319
<i>Mehmet KUTLU</i>	
BÖLÜM 15 – Pandemi Sürecinin İşletmelerin Sermaye Yapılarına Etkisi.....	339
<i>Cemil ŞENEL</i>	
BÖLÜM 16 – Tahıl Tarımı (Buğday, Mısır, Çeltik) İle Nüfus ve Beslenme İlişkisi.....	353
<i>Mehmet ÜNAL</i>	
BÖLÜM 17 – Atölye Tip İmalat Açısından Safranbolu Lokumları Üzerine Bir Durum Çalışması	381
<i>Ünal ÖZDEMİR – Güzin KANTÜRK YİĞİT – İsmail ÜNLÜ</i>	
BÖLÜM 18 – Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde İyelik ve Hâl Ekli İsim Unsuruyla Birleşen Çekim Edatları Üzerine Bir İnceleme	409
<i>Nimet KARA KÜTÜKÇÜ – İsa TAŞ</i>	
BÖLÜM 19 – Sermaye Kazançları Vergilemesinde Kullanılan Vergi Tekniği ve Olası Etkileri.....	435
<i>Ufuk KAYA – T. Murat ÖZDEN</i>	

BÖLÜM 14

İPEK YOLUNDA BİR ORTA ÇAĞ YAPISI: “KAYALIK HAMAMI” ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet KUTLU¹

1. GİRİŞ

Türk Tarihinde önemli roller üstlenen Karlukların kurduğu bir şehir olan Kayalık, Orta Asya'nın “Yedisu” olarak adlandırılan tarihi bir bölgesinde yer almaktadır. 14. Yüzyılın ilk yarısında Moğol yöneticileri arasındaki hakimiyet mücadelesi sırasında tahrip edilmiş ve haritalardan silinmiştir. Kayalık şehrinin 5-6. yüzyıllarda Karluklar tarafından kurulduğu Göktürk döneminde İpekyolu ve ticaretin canlanmasıyla büyüyüp geliştiği ancak İpekyolu üzerindeki en büyük şehirlerden biri haline gelmesinin ise 11- 13. yüzyıllarda Yedisu Karluk Yabgu Devleti döneminde gerçekleştiği belirtilmektedir.² Kayalık, Ulu cami, kervansaray, hamam, hankah ve kümbetleriyle yıkılıp yok olduğu 14. Yüzyılın ilk yarısına kadar adeta Türk-İslam şehirleşme modelinin Orta Asya'nın en kuzeydoğudaki temsilcisi olmuştur.³

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Denizli. e-mail: mehmetkutlu@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3075-3965>

² Barthold, 1956, 103; Bosworth, 1997, 658-659), Boyle, 1997, 808, Salman, 2001, 509-510, Kara, 2018, 229, Kutlu, 2020, 120-122.

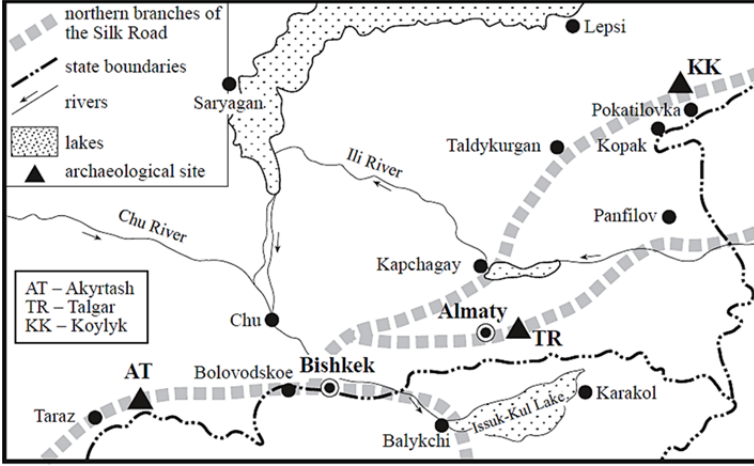
³ Kutlu, 2020, 123.

Fotoğraf 1: Koylyk Kasabası ve Kayalık şehri harabeleri
(Baypakov ve Voyakin, 2007).

Orta Çağ kaynakları ve seyyahları tarafından İpekyolu üzerindeki önemli merkezlerden biri (Harita 1) olarak bahsedilen⁴ Kayalık şehrinin 1998 yılı sonrasında Karl M. Baypakov başkanlığında yürütülen kazılar sonucu kesin konumu tespit edilmiştir. Günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti'nin güney bölümünde, eski başkent Almatı'nın yaklaşık 460 km kuzeydoğusundaki Koylyk kasabasıdır (Harita 1). Ne yazık ki Sovyet döneminde Kayalık şehrinin büyük bir kısmı üzerine yerleşim yeri kurulmuştur ve şehir kalıntılarının tahribatına yol açılmıştır (Foto. 1).

⁴ Ruysbroeckli Willem 2010:159-176.

Harita 1: Yedisu Bölgesi İpek Yolu Şehirleri ve Kayalık
(Korjenkov, vd, 2003)

Kazı sonuçlarına göre ortaya çıkarılan mimari yapı kalıntıları, Kayalık şehrinde Türk İslam şehir kültürünün bütün kurumlarıyla teşekkül ettiğini göstermektedir. Söz konusu yapı türlerinden biri de hamamlardır. Bilindiği gibi hamam yapıları, dini mimari unsurları olan camiler, mescidler, hankah ve türbeler kadar Türk İslam kültürünün vazgeçilmez mimari unsurlarından biridir. Türk İslam kültürünün mayalandığı ve ilk şekillenişini gerçekleştirdiği Maverâünnehir bölgesindeki en erken tarihli Türk İslam şehirlerinde dahi çok sayıda hamam inşa edildiği görülmektedir.⁵ Taraz, Otrar gibi şehirlere bakıldığında İslam'ın Orta Asya'da yayılmasına paralel olarak cami ve mescit yapılarının yanı sıra hamam yapılarının da hızla yayıldığı anlaşılmaktadır.⁶

⁵ Bkz: Khmelnitsky, 1996; Çeşmeli, 2007, 40-42.

⁶ Baypakov, 2012, 141-142.

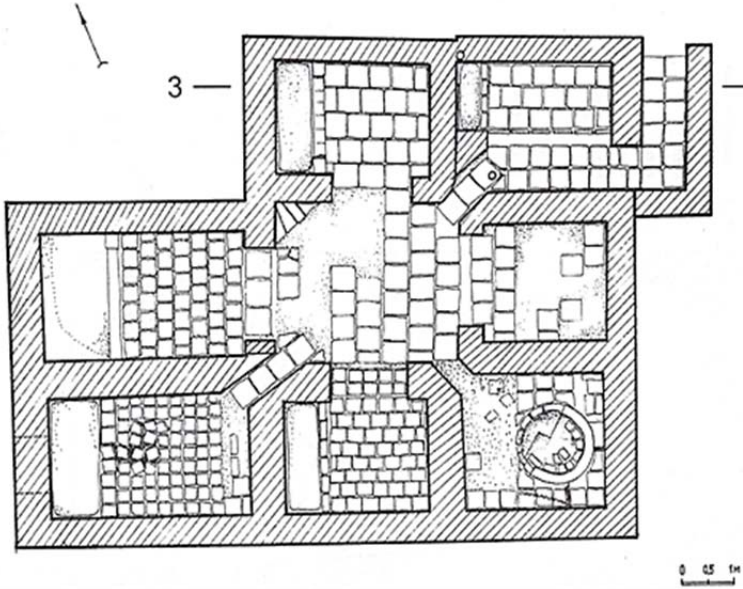
Fotoğraf 2: Kayalık Hamamı kuzeydoğudan görünüm
(Baypakov ve Voyakin,2007)

Kayalık'taki hamam, kazı öncesinde yaklaşık 2,00-2,30 m yüksekliğe sahip ve 900 m² ye yakın bir alanı kaplayan arazinin altında bulunmaktaydı. Zemin seviyesinden yaklaşık 0,50 m kadar derine inildiğinde tuğla malzemeden inşa edilmiş hamamın duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Kazı sonuçlarına göre hamamın merkezi avlulu ve etrafındaki yedi odadan oluşan dikdörtgen planlı olduğu (Plan 1) anlaşılmıştır. 11,36 × 8,90 m ölçülerindeki hamamın doğu cephesi üzerinde yapıya girişi sağladığı düşünülen ince bir giriş koridoru (Foto. 2) bulunmaktadır.⁷

Fotoğraf 3: Kayalık Hamamı kuzeyden görünüm
(Baypakov ve Voyakin, 2007)

⁷ Baypakov, 2012, 47; Baypakov ve Voyakin, 2007, 29.

Plan 1: Kayalık Hamamı restitüsyonu (Baypakov ve Voyakin, 2007)

Kuzey- güney doğrultusunda uzanan ve $2,24 \times 0,80$ m ölçülerinde olduğu tespit edilen giriş koridoru beşik tonoz örtülüdür. Koridorun başlangıcında tuğlaların üç sıra üst üste dizilmesiyle oluşturulmuş $0,15$ m yükseklikte eşik benzeri bir unsur bulunduğu kaydedilmektedir. Ayrıca bu koridor batı doğrultusunda kıvrılarak kuzeydoğu köşedeki mekânın güney kanadı boyunca uzatılmış ve “L” şeklini almıştır.⁸

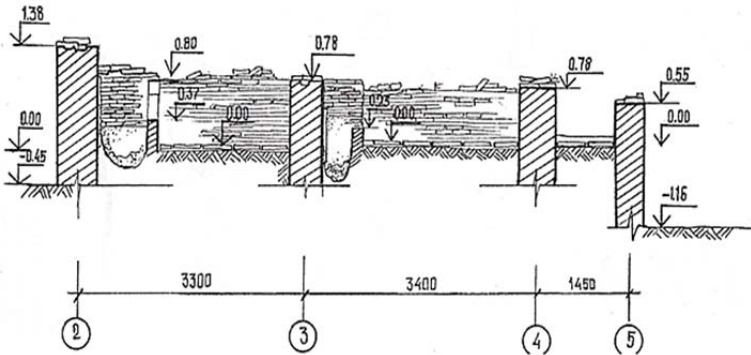
Kazı raporlarına göre hamamın soyunmalık mekânı henüz tespit edilememiştir. Kuzeydoğu köşedeki mekânın bir soyunmalık olması ihtimali düşünülebilir iken bu mekânın batı duvarında bir niş şeklinde düzenlenerek konumlandırılan küvet tarzında ve $1,00 \times 0,50$ m ölçülerindeki bir yıkanma hacminin varlığı bu olasılığı ortadan kaldırmaktadır. Dikdörtgen planlı kuzeydoğu köşedeki mekânın ölçüleri ise $2,80 \times 2,10$ m dir.⁹ Bu mekândaki küçük yıkanma hacminin ayak yıkama işleviyle ilişkili olabileceği

⁸ Baypakov, 2012, 48.

⁹ Baypakov ve Voyakin, 2007, 30.

Buhara'daki bazı hamam örneklerine dayandırılarak ileri sürülmektedir.¹⁰

Diğer taraftan yapının kuzeybatı köşesinde bir girinti şeklinde olduğu gözlemlenen mimari plan anlamında belirgin bir düzensizlik durumu bulunmaktadır (Foto. 3). Plana göre yapının dışında kalan bir alan olarak gösterilen kuzeybatı köşedeki girintinin, kazı çalışmalarında saptanan mimari izlerden hareketle bir eyvan olabileceği belirtilmektedir. Yapının tahminen asıl girişi kuzeybatı köşedeki başka bir mekândan sağlanmış olmalıdır. Ayrıca soyunmalık mekanının gerekliliği düşünüldüğünde kuzeybatı köşedeki muhtemel giriş mekanıyla kuzeydoğudaki giriş koridoru arasında yani yapının kuzey bölümünde bir soyunmalık mekânın bulunması büyük olasılıktır. Bu çıkarıma göre yapının kuzeybatısında bir giriş mekânı ve onun doğusunda bir soyunmalık mekânı ve soyunmalıktan hamamın yıkanma bölümlerine geçişi sağlayan bir koridor şeklinde düzenlenmiş plan tasarımını öngörebilmek mümkündür. Böylece aslında kuzeydoğu köşedeki giriş koridorun soyunmalıklı ılıklik işlevi gören dikdörtgen planlı mekân arasında geçişi sağladığı anlaşılmaktadır. Ne yazık ki hamamın söz konusu kuzey ve kuzeybatıdaki olası mekanlarına ait duvarlar yıkılmış ve mimari kalıntıların zarar görmesi sonucu plan özellikleri tespit edilememiştir. Bu nedenle hamamın restitüsyon planı çizilememektedir.

Plan 2: Hamam ve mekanlarının kesiti (Baypakov ve Voyakin, 2007)

¹⁰ Baypakov ve Voyakin, 2007, 31.

İlıklık işlevi gören kuzeydoğu köşedeki mekânın içinden güney kanadı boyunca devam eden koridor söz konusu mekânın güneybatı köşesindeki ve merkezi avluya geçişi sağlayan 0,56 m genişliğindeki dar bir açıklıkta sonlanmaktadır. Merkezi avlu ise 3,30 x 3,70 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır ve zemini döşeme tuğlalarıyla kaplanmıştır (Foto. 4). K. Baypakov, merkezi avlunun kubbe veya “belhi” tarzında bir tonozla örtülü olabileceğini varsaymaktadır. Merkezi avlunun dikdörtgen planlı olmasının kubbe örtü ihtimalini ortadan kaldırdığını belirtmektedir.¹¹ Ancak merkezi avlunun 3,30 x 3,70 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı olması değerlendirildiğinde kubbe uygulanması açısından bahsedildiği kadar büyük bir sorunun olmadığı ve kubbe örtü uygulanmasını imkânsız kılacak bir durum teşkil etmediği görülmektedir. Ayrıca K. Baypakov, hamamlarda örtüye geçiş unsuru olarak trompların hiç kullanılmadığı ve trompların hamamlarda seki inşa edilmesini engellediği gibi gerçekte bağdaşmayan bir takım varsayımdan da hareket etmektedir.¹² Hamam sekilerinin tuğladan inşa edilmesi bir zorunluluk değildir; tahminimize göre hamam sekilerinin ahşap malzemedен yapılması söz konusudur. Tuğladan inşa edilmiş sekilere dair mimari bağlamda hiçbir ize rastlanmamıştır. Diğer taraftan K. Baypakov tarafından Kayalık hamamının 13.-14. yüzyıllara tarihlendirildiği¹³ göz önüne alınırsa bu dönemlerde Orta Asya Türk İslam mimarisinde geçişleri tromplarla sağlanan kubbe uygulamasının çok yaygın şekilde tatbik edildiği de görülmektedir. Bu nedenle merkezi avlu ve hamamın giriş koridoru haricindeki diğer mekanlarının örtü sisteminde geçişleri tromplarla sağlanan kubbe uygulamasını daha akla yakın kabul etmekteyiz. Doğal olarak merkezdeki kubbenin daha büyük çaplı, diğer kubbelerin ise küçük çaplı olduğunu düşünmekteyiz.

¹¹ Baypakov ve Voyakin, 2007, 30.

¹² Baypakov ve Voyakin, 2007, 115.

¹³ Baypakov ve Voyakin, 2007, 35.

Fotoğraf 4: Hamamın kuzey mekanları (Baypakov, 2012, 257).

Kayalık hamamında merkezi avlu, dört yönden dört adet eyvana açılmaktadır.¹⁴ Merkezi avlu ve dört eyvanlı plan şeması bilindiği üzere Karahanlı ve Büyük Selçuklu mimari örneklerinde de çokça uygulanan ve Orta Asya Türk İslam Mimarisinin en temel plan uygulamalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne yazık ki bu plan şeması doğru bir tanımlama olmamasına rağmen “haçvari plan” olarak adlandırılarak genellikle kiliselere özgü bir plan tanımlama kavramıyla açıklanmaya çalışılmaktadır; söz konusu adlandırma merkezi avlulu ve dört eyvanlı plan uygulamasının Orta Asya Türk Mimari geleneğinden koparılmasına yol açabilecek bir yanlış algıya neden olmaktadır. Bizce doğru tanımlama “merkezi avlulu ve dört eyvanlı plan uygulaması”dır.

Bununla birlikte merkezi avluyu dört yönden çevreleyen eyvanların yanı sıra güneydoğu ve güneybatı köşesine açılan birer adet halvet hücrelerini andıran mekân bulunmaktadır. Hamamın mekanlarının ölçülerine bakıldığında simetrik bir plan anlayışı yoktur; mekanların oldukça farklı boyutlarda olduğu görülür. Merkezi avluyu çevreleyen eyvanların avluya bakan cephelerinin

¹⁴ Baypakov Voyakin, 2007, 30.

kısmen duvarlarla daraltılarak adeta birer giriş açıklığına dönüştürülürcesine müdahaleye uğradığı anlaşılmaktadır (Plan 1).

Ayrıca, merkezi avlunun kuzeyindeki 1,33 m genişliğe sahip açıklıktan eyvan şeklinde ancak avlu cephesi oldukça daraltılmış bir mekâna geçilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan ve dikdörtgen planlı olan bu mekân, 2,73 x 1,75 m ölçülerindedir. Zemini döşeme tuğlalarıyla kaplanmış olan mekânın batı duvarı üzerinde bir yıkanma hacmi görülmektedir. 1,75 x 0,70 m ölçülerinde ve 0,30-0,45 m derinliğe sahip bu yıkanma hacmi küvet tarzındadır (Foto. 5) ve cephesinde kendine has kemerli bir girişi bulunmaktadır.¹⁵

Fotoğraf 5: Merkezi avlunun kuzeyindeki mekânın yıkanma hacmi (Baypakov ve Voyakin, 2007)

Merkezi avlunun doğusundaki eyvan ise 2,19 × 2,13 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı ve zemini döşeme tuğlalarıyla kaplıdır.¹⁶ Mekanın merkezi avluya açılan girişi 1,41 m genişliğe sahiptir. Bu mekânda herhangi bir küvet tarzında yıkanma hacmi bulunmamaktadır. Ayrıca mekânın güney duvarı

¹⁵ Baypakov ve Voyakin, 2007, 30.

¹⁶ Baypakov, 2012, 48.

üzerinde bir pencere veya açıklığa yer verilerek güneydoğu köşedeki mekandaki kaynar su havuzu veya haznesinden sıcak su alınarak diğer yıkanma hacmi bulunan mekanlara taşındığı düşünülmektedir.¹⁷

Merkezi avlunun güneydoğusundaki 0,50 m genişliğe sahip açıklıktan kareye yakın dikdörtgen planlı bir mekâna ulaşılır. 2,80 x 2,70 m ölçülerindeki bu mekânda hamamın sıcak su ihtiyacını karşılayan daire kesitli ve silindirik gövdeli bir havuz (Foto. 6) vardır. Tuğladan örülerek inşa edilen ve terakota künklerle hamamın su tesisatına bağlı olan havuzun çapı 1,27 m iken duvarlarının kalınlığı ise 0,12-0,14 m arasında değişmektedir.¹⁸ Havuzun iç yüzeylerinde tıpkı küvet tarzı yıkanma hacimlerinde olduğu gibi su sızdırmazlık özelliğine sahip sıvalar kullanılmıştır.

Fotoğraf 6: Hamamın güneydoğu köşesindeki mekânda konumlandırılan sıcak su havuzu. (Baypakov ve Voyakin, 2007)

¹⁷ Baypakov ve Voyakin 2007, 31.

¹⁸ Baypakov ve Voyakin 2007, 30.

Merkezi avlunun güneyindeki 1,44 m genişliğe sahip açıklıktan eyvan şeklinde ancak avluya bakan cephesi daraltılmış bir mekâna geçilmektedir. Kazı raporlarına dayanan yayınlarda tam ölçüleri belirtilmeyen bu mekân doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve zemini döşeme tuğlalarıyla kaplıdır. Batı duvarı üzerinde 2,06 x 0,50 m ölçülerinde ve 0,30-0,40 m derinliğe sahip küvet tarzında bir yıkanma hacmine yer verilmiştir.¹⁹ Bu mekânda yürütülen kazılar sırasında hamamın örtüsünde kullanılan ve aydınlatma maksatlı fil gözü pencerelere ait camlardan biri (Foto. 11) ele geçmiştir.²⁰

Diğer bir mekâna ise merkezi avlunun güneybatısındaki dar bir giriş açıklığında geçilerek ulaşılmaktadır. 3,50 x 2,20 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olan bu mekân, 2,10 x 1,00 m ölçülerinde ve küvet tarzında bir yıkanma hacmine sahiptir. Mekânın zemini döşeme tuğlalarıyla kaplanmıştır.²¹

Ayrıca merkezi avlunun batısındaki oldukça geniş bir giriş açıklığından doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir mekâna ulaşılmaktadır. 3,69 x 2,70 m ölçülerindeki mekân, aynı zamanda hamamın merkezi avlusundan sonra ikinci en büyük mekanıdır. Zemini döşeme tuğlalarıyla kaplanan bu mekânda hamamın en büyük yıkanma hacmi bulunmaktadır. 2,25 x 1,13 m ölçülerindeki yıkanma hacmi mekânın batı kanadında konumlanmaktadır.²²

¹⁹ Baypakov, 2012, 48.

²⁰ Baypakov ve Voyakin, 2007, 33.

²¹ Baypakov, 2012, 48.

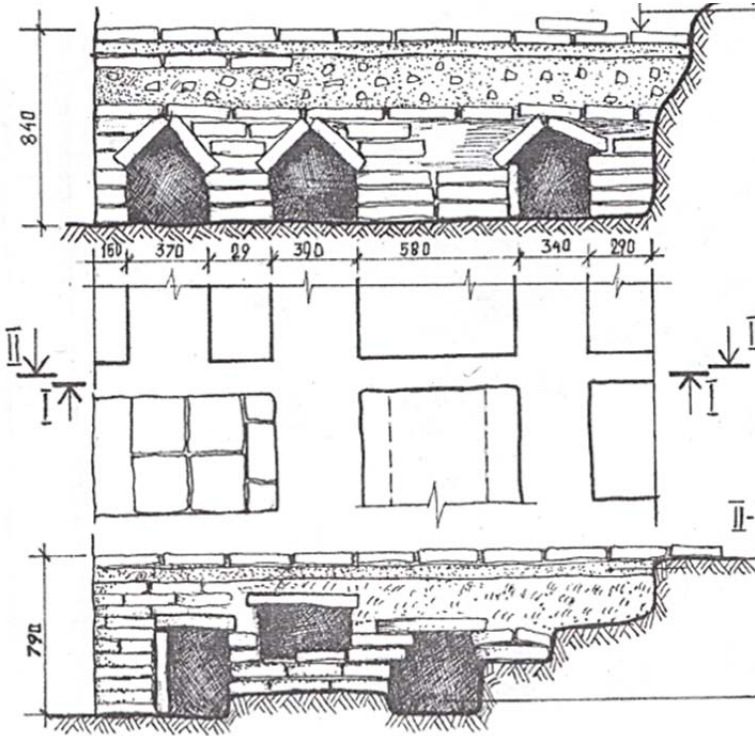
²² Baypakov ve Voyakin, 2007, 30.

Fotoğraf 7: Hamamın zemin altı ısıtma sistemi
(Baypakov ve Voyakin, 2007)

Hamamda genellikle tuğla malzeme kullanımı dikkat çekmektedir. Zemin tuğlarının boyutları değişiklik göstermektedir ve kullanılan tuğlalar, 26,00 -26,50 × 26,00 -26,50 × 4,50 cm ölçülerindedir.²³

²³ Baypakov, 2012, 48.

Plan 3: Hamamın zemin altı ısıtma tesisatı kesiti
(Baypakov ve Voyakin, 2007)

Kazı çalışmaları sırasında hamamın ısıtma ve su tesisatına yönelik araştırmalarla bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikle yapının oldukça gelişmiş bir zemin altı ısıtma sistemine sahip olduğu görülmüştür (Foto. 7 ve 8; Plan 3) Ayrıca yapıda su kaynağından terakota künkler içinde soğuk su teminine yönelik bir tesisatın varlığı tespit edilmiştir. Bunun yanında kazılarda külhanın yeri tam olarak tespit edilememiş olsa da merkezi avlunun batısındaki büyük mekanının dış kısmında külhana dair izlere rastlanmıştır. Hamamın ısıtılması ve suyun kaynatılması için külhanda yakılan ateşe ait dumanın dışarı atılmasını sağlayan duvar içinde kanallar şeklindeki tütekliklerin varlığı da ortaya çıkarılmıştır. Ancak söz konusu mimari izlere göre belirlenen külhanın tahmini konumuyla hamamın güneydoğu köşesindeki

sıcak suyun toplandığı havuz arasındaki künk bağlantısı konusu ise aydınlatılamamıştır.

Kayalık Hamamının oldukça gelişmiş zemin altı ısıtma ve atık suyun tahliyesine yönelik tesisatının benzerlerine Kayalık'ın yaklaşık 100 km kuzeydoğusundaki Orta Çağ şehri İlanbalık 'ın (Üçaral) hamamında da rastlanmıştır.²⁴ Gerek Kayalık gerekse İlanbalık'taki hamam yapıları Türk İslam şehirleşme kültürünün Moğol istilası öncesi dönemde Kuzeydoğu Yedisu'da ne kadar büyük gelişmeler kat ettiğini gözler önüne sermektedir.²⁵

Ayrıca hamamdaki yedi mekânın beşinde değişik boyutlarda küvet tarzında yıkanma hacimlerinin olduğu görülmektedir. Bu hacimler adeta bir kabin gibi içinde buldukların mekândan bağımsız bir mimari birim gibi kendine özgü malzemelerle inşa edilmiştir. Ön cephelerinde zeminden yaklaşık 0,40 cm yükseklikte bir sınırlayıcı bir duvar ve üzerinde yıkanma hacmine girişi sağlayan kemerli bir açıklık bulunmaktadır (Foto. 5). Kemerli ön cephe düzenlemesinde çeşitli süslemelere dair izlere rastlandığı belirtilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi küvet tarzındaki yıkanma haznesinin iç yüzeyleri su sızdırmaz veya yalıtımlı özel bir sıvayla kaplanmıştır. Bu sıva, kamış külü, kireç ve özel bir kilin belirli bir oranda karışımının yumurta ile karılmasıyla elde edilmektedir.²⁶

²⁴ Savelieva ve Kamaldinov, 2020, 7-8.

²⁵ Savelieva ve Kamaldinov, 2020, 9.

²⁶ Baypakov ve Voyakin, 2007, 31-33.

Fotoğraf 8: Hamamın zemin altı ısıtma sistemi
(Baypakov ve Voyakin, 2007)

Kayalık'raki hamam kazılarında keramik parçaları dışında sınırlı sayı ele geçen buluntuların en dikkat çekicileri arasında iki adet terakota kandil (Foto. 9 ve 10) ve bir adet fil gözü pencereler ait disk şeklinde cam (Foto. 11) bulunmaktadır.

Fotoğraf 9: Terakota kandil (Baypakov ve Voyakin, 2007)

Fotoğraf 10: Terakota kandil (Baypakov ve Voyakin, 2007)

Fotoğraf 11: Merkezi avlunun kubbe örtüsüne ait fil gözü pencere camı (Baypakov ve Voyakin, 2007)

Kayalık Hamamının mimari özellikleri değerlendirildiğinde merkezi avlulu ve dört eyvanlı plan şeması esasına göre tasarlandığı anlaşılmaktadır. Benzer şekildeki hamamlara Türkistan şehri yakınlarındaki Otrartöbe'deki 11.-12. Yüzyıla tarihlenen bir hamam ve 13.-14. Yüzyıla tarihlenen diğer bir

hamam örnektir.²⁷ Bu yönüyle Konya Sahip Ata Hamamı, Kayseri Hunad Hatun Hamamı, Tokat Pervane Hamamı, Beyşehir Eşrefoğlu Hamamı ve Divriği Bekir Çavuş Hamamı gibi 13. yüzyıla tarihlenen bazı Anadolu Selçuklu dönemi hamamlarıyla²⁸ benzerliklerin olduğu söylenebilir ancak bazı farklar da açıkça görülmektedir. Örneğin Anadolu Selçuklu hamamlarında Kayalık hamamında görülen küvet tarzındaki yıkanma hacimlerine rastlanmamaktadır. Ayrıca merkezi avluya açılan eyvanların avlu cephesi duvarlarla daraltılmamakta böylece eyvanları mekâna dönüştürmeye yönelik bir uygulama Anadolu’da görülmemektedir. Bununla birlikte Anadolu Selçuklu hamamlarında da merkezi avlunun köşelerinde konumlanan dar giriş açıklarına yer verilmektedir ancak köşelerde “halvet” olarak adlandırılan mekanlar bulunmaktadır. Söz konusu halvet mekanlarına ise Kayalık Hamamı’nda rastlanmamaktadır. Diğer taraftan Kayalık Hamamındaki soğuk ve sıcak su teminine ve atık suların tahliyesine yönelik tesisatlar ile yerden ısıtma amacına yönelik plan tasarım ve uygulamaları da yine Anadolu Selçuklu hamamlarıyla ortak olan mimari özelliklerin başında gelmektedir”. Ayrıca hamam mekanlarının örtüleri üzerindeki “fıl gözü” pencerelere ait disk cam örnekleri Anadolu Selçuklu hamamlarıyla dikkat çekici ortak noktalardan bir diğeridir.

2. SONUÇ

İpek yolu şehri Kayalık’taki hamam çağdaşı olan Anadolu Selçuklu Hamam yapılarıyla karşılaştırıldığında büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir. Genellikle zemin altı ısıtma, soğuk ve sıcak su tesisatları gibi teknik özelliklerle birlikte merkezi avlulu ve dört eyvanlı plan tasarımı yönünden de büyük benzerlikler görülmektedir. Ayrıca dikkat çekici bazı farklılıklarda gözlenmektedir. Bu farklar küvet tarzındaki yıkanma hacimleri ve malzeme kullanımı bağlamında ön plana çıkmaktadır. Kısacası Kayalık’ın ahşap direkli Ulu camisi nasıl Anadolu’daki ahşap

²⁷ Baypakov, 2012, 229.

²⁸ Bkz. Önge, 1995.

direkli camilere benzemekte²⁹ ise Kayalık hamamı da en az aynı düzeyde merkezi avlulu ve dört eyvanlı Anadolu Selçuklu hamamlarına benzemektedir. Bu mimari veriler ışığında Moğol İstilasası öncesi Anadolu Türk İslam Mimarisi ve Orta Asya Türk İslam Mimarisinin teknik ve tasarım bağlamında ortak bir paydaya sahip olduğu açıkça görülmektedir. Bu ortak payda Orta Asya'da oluşmuş ilk Türk İslam medeniyeti ve şehir kültürünün mimaride vücut bulmuş birikimidir. Bu birikimin derinliği ve ulaştığı muazzam seviyeyi Türkistan'da yetişen Harezmi, Biruni, Farabi, İbni Sina gibi zamanın dehası alimlerden Buhari, Maturidi, İmam-ı Azam Ebu Hanife, Ahmed Yesevi gibi ulu şahsiyetlerden, Yükneklili Edip Ahmed, Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip gibi devrinin büyük eserlerini ortaya koyan ediplerden anlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Barthold, V.V. (1956). *Four Studies on the History of Central Asia*, (çev. T. Minorsky), Leiden: E.J. Brill, 1956.
- Baypakov, K.M. (2012). *İslamskaya Arheologičeskaya Arhitektura i Arheologiya Kazahstana*. Almatı: Archaeological Expertise LTD.
- Baypakov, K. M. ve Voyakin, D.A. (2007). *Ortagasırlık Kiyalık Şaharı/ Srednevekovy Gorod Kayalık*, Almatı: Alkey Margulan Atındağı Arkeologiya İnstitutı.
- Bosworth, C. E. (1997). "Karluk", *Encyclopedia of Islam*, (c. 4, 658-659). Leiden: Brill.
- Boyle, J. A. (1997). "Kayalık", *Encyclopedia of Islam* (c. 4, 808). Leiden: Brill.
- Çeşmeli, İ. (2007). *Antik Çağdan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

²⁹ Kutlu, 2021, 98-99.

- Kara, G. (2018). “Moğol istilası Öncesi Ortaçağ Yedisu Şehirleri”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar 1*, 223-248, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Khmelnitski, S. (1996). *Mejdu Samanidami i Mongolami: Arxitektura Sredney Azii XI -nachala XIII vv.* Berlin/Riga: Gamajun.
- Korjenkov, A. M. vd. (2003). “Traces of Ancient Earthquakes in Medieval Cities Along the Silk Road, Northern Tien Shan and Dzhungaria”, *Turkish Journal of Earth Sciences* 12: 241-261.
- Kutlu, M. (2020). “Kayalık: Bir Karluk Yabgu Devleti Başkenti” *Anasay* 4/11, 105-128.
- Kutlu, M. (2021). “Orta Çağ'a ait bir Ahşap Direkli Camiyi Okumak: Kayalık Ulu Camisi” *Orta Çağ'dan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları*. ed. İlkgül Kaya Zenbilci. İstanbul: Hiperyayın.
- Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII.- XIII. yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ruysbroeckli Willem (2010). *Mengü Hanın Sarayına Yolculuk 1253-1255*. ed. P. Jackson ve D. Morgan, çev. Z. Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Salman, H. (2001). “Karluklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. 24, 509-510). İstanbul: TDV Yayınları.
- Savelieva, T.V. ve Kamaldinov, İ. R. (2020). Improvements of Kazakhstan' Medieval Cities on the Great Silk Road on Archaeological Research (Ili Valley) *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 2020 /4, 3-9.